

Europeanen hebben de neiging te denken dat de Afrikaanse cultuur eigenlijk pas begonnen is na de kolonisatie door de diverse Europese landen in de 19e eeuw. Maar Afrika, een werelddeel even rijk en uitgebreid als dat wat wij bewonen, heeft natuurlijk net als wij zijn geschiedenis, opkomst en ondergang van culturen en ook zijn kunstuitingen gekend voordat wij ons diepgaand, en soms desastreus, met het continent gingen bemoeien. In het AO 'Literatuur uit Afrika' wordt in kort bestek een overzicht gegeven van de mondelinge Afrikaanse literatuurtraditie en van de literaire prestaties van moderne Frans-, Portugees- en Engelstalige Afrikaanse auteurs. Gelukkig is veel van hun werk tegenwoordig in Nederlandse vertaling verkrijgbaar, dankzij inspanningen van Novib en uitgevers als Ambo en Wereldvenster. Er is een wereld van literatuur te ontdekken en het enige bezwaar van het AO-boekje is dat je eigenlijk nog veel meer zou willen weten. Maar daarin voorziet de literatuurlijst.

Redactie

Literatuur uit Afrika

Prof. dr. Mineke Schipper

doceert interculturele literatuurwetenschap aan de Rijksuniversiteit Leiden en de Vrije Universiteit van Amsterdam
(foto: Kees C. Keuch)

Inhoud

- Rijke verscheidenheid / 2
- Orale literatuur / 2
- Poëzie / 4
- Proza / 7
- Geschreven literatuur / 9
- Poëzie / 11
- Romans / 12
- Franstalige romans / 13
- Portugeestalige romans / 15
- Romans in het Engels / 16

De Afrikaanse literatuur werd tot het begin van de twintigste eeuw vooral mondeling overgeleverd. Ook nu nog neemt deze orale voordracht een belangrijke plaats in, zoals in elke samenleving die nog analfabetisme kent. De orale literatuur – die in het eerste gedeelte van dit AO aan de orde komt – is een bron van inspiratie gebleken voor veel Afrikaanse schrijvers aan wie het tweede gedeelte is gewijd. In het Westen was de kennis van de Afrikaanse cultuur lange tijd minimaal. De laatste jaren is met name de Afrikaanse muziek hier steeds populairder geworden. Ook de belangstelling voor Afrikaanse literatuur, die tot in de jaren vijftig een vrijwel gesloten gebied voor de westerse lezer was, is niet gering: in toenemende mate worden Afrikaanse teksten, vooral romans, vertaald – ook in het Nederlands.

Rijke verscheidenheid

De literatuur van een heel werelddeel kan natuurlijk niet in twintig kleine bladzijden worden beschreven. Hier kan niet meer dan een bescheiden impressie gegeven worden van de rijke verscheidenheid van Afrika's mondelinge en geschreven literatuur. Dit AO is gebaseerd op mijn boek *Afrikaanse Letterkunde. Tradities, genres, auteurs en ontwikkelingen in de literatuur ten zuiden van de Sahara* (Baarn, Ambo, 1990). In dat boek worden ook veel voorbeelden gegeven en citaten uit de Afrikaanse teksten. Vanwege ruimtegebrek moeten die hier helaas bijna geheel achterwege blijven. Noord-Afrika blijft buiten beschouwing, omdat het meer tot de mediterrane cultuur behoort dan tot de eigenlijke Afrikaanse cultuur. Het Afrikaanse theater, hoe boeiend ook, kan hier helaas evenmin behandeld worden.

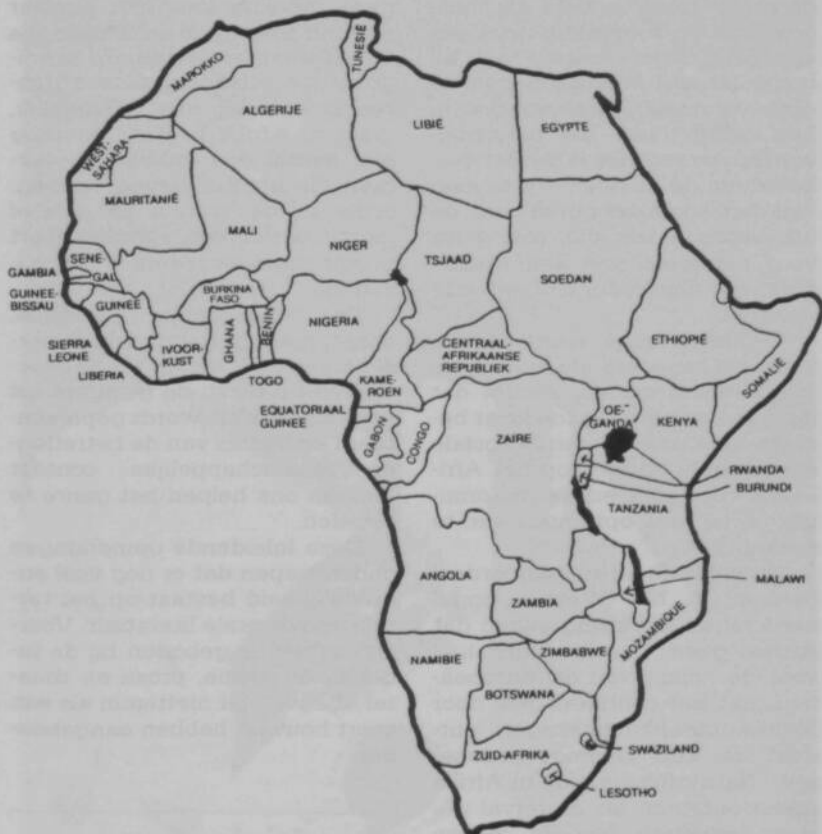
We hebben hier gekozen voor de behandeling van die tradities en auteurs, die toonaangevend zijn of geweest zijn voor ontwikkelingen in de geschreven literatuur, die in Afrika betrekkelijk jong is. Behalve de eigen orale overlevering waarin zij geworteld is, heeft zij ook invloeden ondergaan van andere culturen, bijvoorbeeld de Arabische en vooral ook de westerse. De Europese bezetting heeft in de Afrikaanse cultuur vernietigende sporen getrokken. Toch kan niet ontkend worden dat het contact op een aantal punten duidelijk vernieuwend heeft gewerkt.

Orale literatuur

Orale literatuur bestaat bij de gratie van de persoon van de zanger of verteller en de voorstelling, de presentatie van de mondelinge vertelling of zang. Precies zoals bij de toneel-, dans- of muziekkuitvoering geldt ook voor de orale literatuur

bron: Afrikaanse letterkunde, Ambo, Baarn

dat elke voorstelling weer anders uitvalt. De zanger of verteller is afhankelijk van en kan reageren op de aanwezigheid van het publiek, gebeurtenissen of situaties die zich voordoen. In een aantal opzichten laat orale literatuur zich dan ook beter vergelijken met toneel, muziek of dans dan met geschreven literatuur, die immers een onafhankelijk leven kan gaan leiden zodra het product gedrukt is, onafhankelijk

van de schrijver en onafhankelijk van een orale concretisering. Het communicatieproces is in de orale literatuur tegelijkertijd het product van dit proces ofwel 'the telling is the tale', zoals het in het Engels kernachtig heet: de verteller, zijn verhaal en zijn gehoor zijn met elkaar verbonden als drie componenten van één geheel, namelijk de communicatieve gebeurtenis. Dit houdt in dat een geschreven versie van

de orale 'tekst' - zelfs als deze compleet en zorgvuldig door een specialist is genoteerd - toch bij lange na niet weergeeft hoe de orale voorstelling zich voltrekt in het bijzijn van de toeschouwer/luisteraar. Het is beslist verkeerd om de 'teksten' los te zien van het totaalgebeuren van de uitvoering, zoals dat ook geldt voor het lezen van een toneelstuk, een filmscenario of een muziekstuk.

In het Westen wordt Afrika vaak ten onrechte als een culturele eenheid gezien, zonder dat daar veel aanleiding toe is: er bestaan zeer uiteenlopende sociale en culturele vormen op het Afrikaans continent en de uniformiteit is in veel opzichten ver te zoeken.

Onwetendheid en vooroordeel hebben in het Westen nogal eens tot de opvatting geleid dat Afrika geen geschiedenis had voor de komst van de Europeanen, dat het continent pas door blanke ontdekkingsreizigers 'ontdekt' is. Een vreemde redenering. Natuurlijk zijn ook in Afrika rijken ontstaan en in verval geraakt, oorlogen gevoerd, volken in beweging geweest enz. Omdat dit alles zich buiten de westerse horizon voltrok, meende men hier dat er helemaal niets van belang gebeurde zolang men er zelf niet bij was. De historische gebeurtenissen hebben in Afrika hun sporen nagelaten in de orale literatuur die steeds meeveranderde en in beweging bleef.

Een algemeen probleem waarmee we in de orale literatuur te maken hebben, is de kwestie van de genres. De Euro-

pese indeling kan niet zomaar worden toegepast op Afrikaanse literaire expressievormen. Een rigoureuze scheiding tussen genres is ook bij ons onmogelijk, maar in Afrika bestaat ook nog een aantal ons onbekende vormen die aparte genres vormen, zoals bij de Yoruba de *ijala* of jachtliederen, een speciaal soort poëzie die door jagers wordt gezongen.

De verschillende procédés, opzet, setting, thematiek en personages, de indeling en de functie van de tekst, de gelegenheid waarbij de tekst wordt gepresenteerd en kennis van de betreffende maatschappelijke context kunnen ons helpen het genre te bepalen.

Deze inleidende opmerkingen onderstrepen dat er nog veel onduidelijkheid bestaat op het terrein van de orale literatuur. Voorzichtigheid is geboden bij de indeling in poëzie, proza en theater, die we hier niettemin als een soort houvast hebben aangehouden.

Poëzie

Bij orale poëzie ontbreken natuurlijk de typografische kenmerken. Zoals gezegd is classificatie problematisch. Gekozen is voor de volgende indeling: religieuze poëzie, erenamen en lofliederen, liefdespoëzie, rouwliederen, oorlogspoëzie en jachtliederen, werklieder en politieke liederen, kinderliederen.

De meest voorkomende vorm van religieuze poëzie is de hymne

Westafrikaanse zanger/kora-speler (foto: Jan Stegeman)

of plechtige zangvorm gericht tot god, goden, voorouders of een object in de natuur (zon, maan,

een berg, een rivier).

Namen zijn in Afrika van wezenlijk belang, ze hebben een be-

tekenis voor degenen bij wie ze horen. 'What's in a name?' is typisch westers. Soms wordt een hele reeks bloemrijke *erenamen* aan elkaar geregen, waarbij beelden, klanken en ritme samen een poëtisch geheel vormen: een loflied. Het *loflied* is dan een uitgewerkte vorm van een combinatie van erenamen of eretitels als 'Hij-die-de-volken-verandert', of 'De-man-die-veel-vragen-stelt'.

Liefdespoëzie is als overal ook in Afrika een geliefd genre, dat enerzijds het liefdesideaal bezingt en anderzijds de onvermijdelijke desillusies die de liefde met zich brengt. Liefdesliederen en -gedichten zijn minder gebonden aan formele gelegenheden en ceremonies dan bijvoorbeeld religieuze poëzie of lofliteratuur. Ze zijn bijzonder populair.

De *rouwzang* of elegie is niet voorbehouden aan professionele zangers of dichters. Dikwijls zijn het de vrouwen die improviserend weeklagen of bestaande rouwklachten zingen, wanneer iemand in de gemeenschap is overleden. Het hoort dan bij hun vaste taken. Dergelijke klachten worden vooral gezongen bij begrafenisplechtigheden en andere overlijdensceremonies. Uiteraard zijn er bij elk volk en in verschillende situaties weer andere regels en gewoonten.

Oorlogspoëzie en *jachtliederen* lijken in een aantal opzichten op elkaar. Oorlogszangen zijn dikwijls liederen vol actie, heldendom, uitdagende taal en opschepperij, waarin de gevaren van de oorlog breed worden uitgemeten. Sommige liederen worden gezongen vóór het gevecht, op weg erheen of bij eraan voor-

afgaande krijgsdansen. In andere wordt na terugkeer het militaire succes uitvoerig benadrukt, waaraan dan een groot ceremonieel verbonden kan zijn. Soms ook horen oorlogsliederden bij het gevecht op het slagveld zelf, ter aanmoediging van de eigen partij. In strijdliederen is dikwijls veel terug te vinden dat doet denken aan lofpoëzie, aan het religieuze lied of aan de rouwklacht, al naar gelang het thema meer neigt naar lofprijzing, smeekgebed om hulp of het treuren over slachtoffers.

Hetzelfde geldt voor de jachtpoëzie, die veel kenmerken met de krijgspoëzie deelt, o.a. het element van gevaar dat bezongen wordt, de trots, de uitdaging, de roem.

Werkliederen zijn er te over in de Afrikaanse samenleving. Het verschil met jacht- en krijgsliederden is dat het werk hier de aanleiding vormt tot het lied zonder dat het er het onderwerp van is. Op het ritme van de arbeid ontstaat het lied, zonder dat een bepaald effect wordt beoogd op aanwezig publiek.

Het *politieke lied* is veel ouder dan het tijdperk van kolonisatie en dekolonisatie en de moderne Afrikaanse staat. Ook in de traditionele maatschappij bestond poëzie om de machthebbers te prijzen of om hen te bekritisieren.

Wiegeliedjes, telversjes, kinderriempjes, -liedjes en -spelletjes geven een beeld van volksgeloof, denken, symbolen, normen en gebruiken.

Voorbeelden van al deze genres zijn te vinden in mijn eerder genoemde boek.

Proza

Het orale verhaal in Afrika dient niet alleen tot vermaak, maar ook tot lering. Er kunnen impliciet lessen in verpakt worden die de dorpelingen, oud en jong, moeten leren. Wat de mythe op hoog niveau doet, gebeurt in de 'gewone' verhalen in het klein: de vraag beantwoorden hoe in een behoefte voorzien moet worden, een tegenstelling opgeheven of een conflict opgelost. Dikwijls worden serieuze problemen in een verhaal aangesneden. Dat kan gemakkelijker wanneer het niet rechtstreeks gebeurt, maar via goede en slechte verzonnen personages. Om de verhalen te begrijpen is het vaak noodzakelijk de context goed te kennen.

Ook hier is het classificatieprobleem niet opgelost en waarschijnlijk ook niet op te lossen. Met alle bezwaren van overlapping e.d. wordt hier, bij gebrek aan beter, de indeling aangehouden in mythe, epos, verhalen over dieren en mensen, spreekwoorden, raadsels en dilemma-verhalen.

Mythen

'Gewone' verhalen gaan over alledaagse maatschappelijke verhoudingen en situaties, angst, wensen, gebreken, avonturen en slimme oplossingen. Mythen houden zich met ernstiger zaken bezig, ze dienen om de abstracte vragen over het mens-zijn te concretiseren. Ze verklaren de oorsprong van de wereld en de

mens, de relaties met de goden en de eerste voorouders, met de grond waarop een bepaald volk leeft en werkt, met de eigen cultuur en gewoonten zoals die in de samenleving gegroeid zijn. De schepping van de aarde en het leven van de eerste mensen vormen een onuitputtelijk onderwerp. Het heeft een rijk gevarieerde schat aan mythen opgeleverd.

Tussen mythe en geschiedenis: het epos

In Europa is men er tot aan de jaren zestig vrij algemeen van uitgegaan dat het epos niet bestond in Afrika. Bij de meeste westerse epos-specialisten ontbrak de kennis van Afrikaanse orale literatuur volkomen. Het optekenen van het heldendicht in Afrika is relatief laat begonnen en de publikatie ervan vond pas plaats vanaf de jaren zestig. Epen in Afrika zijn onderling heel verschillend, maar er zijn ook een aantal overeenkomsten, bijvoorbeeld qua vorm het formulekenmerk dat in alle langere mondelinge teksten een rol speelt en daarnaast, wat de thematiek betreft, een in grote lijnen vergelijkbaar levenspatroon van de held als personage. De helden zijn vrijwel altijd mannen en ze komen vrijwel altijd voort uit aristocratische milieus, als zoon van een koning of een chef e.d.

Een eposvertelling kan lang duren, dikwijls een hele nacht of een aantal nachten achter elkaar, soms een hele week. Het *Mwindo epos* van de Banyanga (Zaire) zou twaalf dagen duren als het achter elkaar verteld werd. Dat is echter niet gebruikelijk, er wordt

meestal fragmentsgewijs verteld bij verschillende gelegenheden.

Verhalen over dieren en mensen

Dieren komen veelvuldig voor als personages in Afrikaanse verhalen. Zij hebben het voordeel bepaalde mensen en hun fouten te bekritisieren zonder hen persoonlijk aan te vallen en zonder misstanden rechtstreeks aan de kaak te stellen. Een bekende held uit Westafrikaanse verhalen is de spin Ananse.

In de verhalen over mensen komen ook geesten voor, goden, spoken, monsters, reuzen. Er wordt dikwijls gewerkt met magie, het gaat in deze verhalen echter veel meer dan in het Westen om de groep dan om het individu. Te grote maatschappelijke verschillen leiden tot versterking van de harmonie in de groep en moeten dus vermeden worden.

Spreekwoorden

Spreekwoorden zijn heel populair en wijdverbreid in Afrika. Door verzamelaars zijn ze in grote aantallen opgetekend, vaak door missionarissen en antropologen, die terecht van mening waren dat spreekwoorden ertoe bijdragen een volk beter te leren kennen, omdat ze iets laten zien van de manier van denken, redeneren, waarnemen van mensen, van hun gewoonten, hun kijk op leven en wereld. Het spreekwoord 'Trouw nooit een vrouw met grotere voeten dan je zelf hebt' (Malawi/Mozambique) waarschuwt mannen ervoor geen vrouw te kiezen die meer kan of weet dan hij. Wij kennen dat spreekwoord niet, maar de-

zelfde mentaliteit bestaat hier wel: ook bij ons hebben mannen meestal voorkeur voor partners met kleinere voeten...

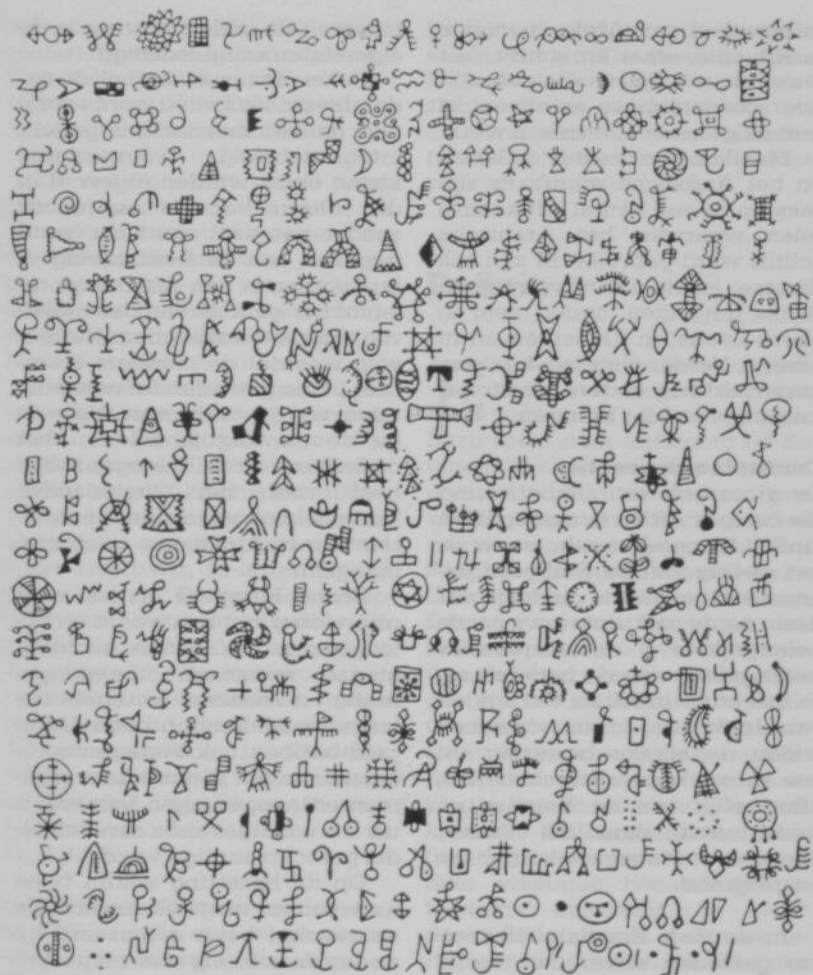
Spreekwoorden zijn dikwijls terug te vinden in de geschreven literatuur, in romans of verhalen. De Nigeriaanse schrijver Achebe zegt dat bij zijn volk, de Igbo, spreekwoorden de palmolie zijn waarmee woorden worden gegeven. Ook in toneelstukken wordt er door hedendaagse schrijvers dankbaar gebruik van gemaakt.

Raadsels en dilemmaverhalen

Evenals spreekwoorden zijn raadsels in Afrika in grote aantallen verzameld. Ze staan echter minder in aanzien en zijn meer bedoeld als een vorm van amusement, dikwijls vooral voor kinderen. Twee voorbeelden: Een meer met riet rondom = het oog (Luo, Oost-Afrika); De grote zwarte vogel met het lekkere ingewand = de kookpot (Kamba, Kenya).

*

Dilemmaverhalen vormen een aparte categorie. Het zijn proza-vertellingen die de toehoorders aan het eind met een probleem laten zitten. Er zijn verschillende oplossingen mogelijk waartussen moeilijk gekozen kan worden. Na de vertelling brandt de discussie los en worden de meest ingenieuze argumenten naar voren gebracht vanuit het publiek. Vaak wordt daarbij ook weer dankbaar gebruik gemaakt van spreekwoorden om de eigen redenering kracht bij te zetten.

Bamum schrift uit Kameroen

Geschreven literatuur

Verskillende schriftvormen en talen

In Europa is dijkwijs gedacht

dat Afrika geen 'literatuur' - bedoeld wordt geschreven literatuur - kende voordat het contact met het Westen op gang kwam. Dit is onjuist. Westerlingen waren niet de eersten die het schrift in Afrika introduceerden. Al bij het begin van onze jaartelling bestond er geschreven literatuur

in een deel van Afrika, namelijk in Ethiopië, waar dit schrift, het Ge'ez, nog altijd wordt gebruikt door conservatieve schrijvers in hun religieus en didactisch werk.

De Islam verspreidde de koran en het Arabische schrift. Er zijn teksten in een aantal Afrikaanse talen waarvoor het Arabische schrift werd gebruikt. Er zijn ook diverse lokale schriftvormen in Afrika gevonden, onder meer in Sierra Leone, in Kameroen en in Liberia. Verder onderzoek zal ongetwijfeld nog andere schriftvormen aan het licht brengen.

Contacten en reacties

De grote golf van alfabetisering die bezig is Afrika te overspoelen sinds de negentiende eeuw is het gevolg van de Europese expansiedrang. Het is duidelijk dat deze derde culturele invasie de belangrijkste consequenties heeft gehad voor de hedendaagse literatuur in Afrika ten zuiden van de Sahara. In het algemeen leidde de blanke bezetting tot een verschillend cultureel beleid, afhankelijk van de Engelse en protestantse dan wel Frans-, Spaans-, Portugees-katholieke achtergrond.

In de door Engeland beheerste gebieden waren het vooral de protestantse zendelingen die zich inspanden om de lokale Afrikaanse talen te leren. De gedachte die daarachter lag was dat de mensen in hun eigen taal de bijbel moesten kunnen lezen. Als Afrikanen zelf begonnen te schrijven, werd hun inspiratie zoveel mogelijk in stichtelijke banen geleid. Overigens werd dikwijls ook het optekenen van ver-

halen uit de orale literatuur in de eigen talen aangemoedigd.

In de 'Latijnse' katholiek gedomineerde koloniën werd vooral een op het moederland gericht integratiebeleid voorgestaan: kleine elites werden ingewijd in de cultuur van de metropool, zonder dat veel aandacht werd gegeven aan de beschrijving of inventarisatie van Afrikaanse talen of het gebruik van deze talen voor literaire doeleinden. Het gevolg was dat de moderne literatuur in die gebieden in 'vreemde' talen werd geschreven. Vanwege de omvangrijkheid van het onderwerp en de ontoegankelijkheid voor het Nederlandse lezerspubliek wordt hier op de literatuur in Afrikaanse talen niet ingegaan.

Zodra Europese naties naar uitbreiding van hun macht en belangensfeer in Afrika zochten, gingen missionaire bekeringsdrang en westerse materiële belangen vaak hand in hand. Geregeld hebben ook vertegenwoordigers van het christendom argumenten aangedragen van waaruit de winstgevende slavenhandel gerechtvaardigd werd.

Op de bezetting waren twee antwoorden mogelijk: assimilatie en revolte, beide gebaseerd op de mythevorming van respectievelijk de blanke superioriteit en de zwarte superioriteit. Zowel de blanke mythe als de zwarte tegenmythe manifesteert zich overduidelijk in de literatuur, zolang raciale ongelijkheid voortduurt.

Assimilatiepogingen komen soms tot uitdrukking in het overnemen van (vaak bij ons al grotere deels verouderde) westerse

literaire vormen. Wat de inhoud betreft, gaat het hier om teksten die de kolonisten positief beschrijven en de barbaarsheid en onwetendheid van Afrikanen onderstrepen.

De revolte levert vooral twee literaire reacties op. De ene is de 'terugkeer naar de bronnen' en de andere de kritische protest-literatuur die er meer rechtstreeks op gericht is de schanddaden van de bezetter aan de kaak te stellen.

De romanliteratuur geeft over het algemeen een vrij genuanceerd beeld, zowel van het prekoloniale Afrika als van de koloniale en post-koloniale situatie. In de poëzie daarentegen zijn de indrukken en uitspraken veel meer zwart-wit, in letterlijke en figuurlijke zin. De geconcentreerde vorm van informatie die poëzie nu eenmaal is, brengt dit ook met zich. De kritiek en het protest zijn het sterkst te vinden in de negritude-beweging en in de verzetspoëzie in Zuidelijk Afrika - in Angola, Mozambique en Namibië vóór de onafhankelijkheid van die landen, en in Zuid-Afrika.

In het begin heeft de continentale Afrika-mythe een rol gespeeld in de nieuwe literatuur, als reactie op het overheersende Europa. Geleidelijk is deze ingeperkt tot een meer nationaal gericht denken, vooral ook dankzij de politieke leiders. Veel schrijvers hebben de ontwikkeling van hun land van kolonie tot onafhankelijke staat bewust meegemaakt. Zij hebben ook geconstateerd dat de toekomstdromen die zij koesterden omtrent het nieuwe Afri-

ka door de politici niet gerealiseerd werden. Dat heeft hen dikwijls kritisch gemaakt ten opzichte van de machthebbers en de relatie van schrijvers en andere intellectuelen met deze leiders vaak moeizaam en riskant.

Poëzie

Een belangrijke literaire stroming in de Afrikaanse poëzie is de *negritude*. Deze zoekt naar antwoord op de vraag: Wie zijn wij als Afrikanen en waarin onderscheiden wij ons van Europeanen? De drie vaders van de negritude, Léopold Sédar Senghor (Senegal), Aimé Césaire (Martinique) en Léon Gontran Damas (Guyana), hadden de kolonisatie aan den lijve ondervonden en lieten vragen over hun eigen wortels en identiteit in Parijs op zich inwerken. In deze poëzie staat Afrikaanse medemenselijkheid vaak tegenover koloniale blanke onmenselijkheid. Het prekoloniale Afrika wordt een paradijs tegenover de hel van het door westerse bemoeienis geteisterde continent. In 'Joal' denkt Senghor met heimwee terug aan 'het koninkrijk van zijn kindertijd':

Joal!
Ik denk terug

Ik denk terug aan de vrouwen
in de groene schaduw van de veranda's
De vrouwen met ogen zo wonderlijk
als maanlicht op het strand

Negritude-dichter en oud-president van Senegal Léopold Sédar Senghor (foto: Jan Stegeman)

Ik denk terug aan de pralende
pracht
van de zonsondergang
Waaruit Koumba N'Dofène zijn
koningsmantel
wou laten maken (...)

Ik denk terug, ik denk terug...
Mijn hoofd bonzend
Van de zo moeizame mars langs
de dagen van Europa waar soms
Een verweerde jazz opduikt die
snikt, snikt, snikt...
(in: *Chants d'ombre*, 1945)

De poëzie van Senghor (en van de beide andere 'vaders') en zijn denken hebben een duidelijk stempel gedrukt op de Franstalige Afrikaanse poëzie, zozeer zelfs dat hij deze nog altijd in hoge mate domineert. Het is veelzeggend dat hij als eerste en enige Afrikaan is opgenomen in de Académie française.

In feite is de Portugese assimilatiepolitiek te vergelijken met de Franse. Het is dan ook niet verwonderlijk dat de negritude-thema's in de Franstalige Afrikaanse poëzie, ook hier veelvuldig te vinden zijn.

De Engelstalige poëzie is opvallend veel minder negritudeminded geweest. Onder de Engelstalige dichters is de Nigeraan Wole Soyinka in Europa het bekendst geworden. Hij heeft ook veel toneelstukken geschreven en verschillende romans. Voor zijn veelzijdig oeuvre kreeg hij in 1986 als eerste Afrikaan de Nobelprijs.

Romans

Tot in de jaren vijftig had de poëzie duidelijk de overhand op de romanliteratuur, maar daarin is geleidelijk verandering gekomen. De hedendaagse prozaïsten hebben vanaf het begin een overwegend kritisch-realistische traditie opgebouwd en de roman geniet als genre een steeds groeiende populariteit in onafhankelijk Afrika. De Afrikaanse roman is geboren uit de moeizame verhouding tussen de eeuwenoude Afrikaanse cultuur en de van buitenaf opgedrongen westerse cultuur. Het is daardoor een heel ander soort roman geworden dan de Europese.

In de romanliteratuur van onafhankelijk Afrika is het 'blanke' thema geleidelijk verdwenen. De eigentijdse maatschappijproblemen beheersen de roman, nu zwarte leiders aan het hoofd

staan van Afrikaanse naties. Het is opvallend dat de belangrijkste thematiek, zowel voor als na de onafhankelijkheid, gaat over de problematiek van culturele en maatschappelijke veranderingen en de gevolgen daarvan voor de menselijke relaties in de samenleving, zoals die tussen dorps- en stadsbewoners.

Franstalige romans

De Antilliaanse schrijver René Maran heeft grote invloed gehad op een aantal Franstalige Afrikaanse romanciers van het eerste uur. Zijn roman *Batouala* (1921) markeert duidelijk een moment in de geschiedenis van de koloniale roman. Het boek vormt om zo te zeggen een tussenschakel tussen de Franse traditie van de koloniale literatuur en de antikoloniale Franstalige Afrikaanse roman. De woedende reacties op het verschijnen van dit boek in Frankrijk zijn veelbetekenend en geven enigszins aan hoe weinig de publieke opinie oog had voor misstanden in de koloniën.

In diezelfde tijd verschenen de eerste door Afrikanen geschreven romans die de koloniale tradities juist leken voort te zetten en die de voortreffelijkheid van het christelijke Westen tegenover het duistere en fetisjistische Afrika stellen.

Uiteraard is er sindsdien veel gebeurd op het gebied van de roman. De vijftien jaar die het eind van de Tweede Wereldoorlog scheiden van het jaar 1960,

waarin de meeste Franse koloniën onafhankelijk werden, brengen interessante ontwikkelingen op gang. Het engagement bepaalt de manier van schrijven van veel auteurs in die jaren, maar dat engagement wordt op verschillende manieren ingevuld.

Sembène Ousmane is een Senegalese schrijver en filmer die in zijn werk letterlijk met zijn tijd is meegegaan: parallel met de historische veranderingen van de Afrikaanse 'werkelijkheid' zijn ook de thema's van zijn romans veranderd. In zijn eerste werken hield hij zich vooral bezig met de thematiek van de koloniale onderdrukking van voor de jaren zestig. Daarna is hij zich vooral gaan richten op de situatie van het hedendaagse Afrika, zoals hij dat sinds de onafhankelijkheid heeft leren kennen. Zijn perspectief is daarbij hetzelfde gebleven, hij vereenzelvt zich met de arme boeren en arbeiders en hun families. Het is hun 'blik van onderaf' op de geschiedenis waar het hem om te doen is.

Een voorbeeld: *Les bouts de bois de Dieu* (1960, vertaald onder de titel *De houtjes van God*) speelt in de koloniale tijd en gaat over de historische spoorwegstaking van arbeiders bij de Dakar-Nigerlijn. Het is het waar gebeurde verhaal van de groeiende solidariteit - en daarmee samengangend het vertrouwen in de mogelijkheden van onderdrukten om hun eigen situatie te veranderen. Sembène Ousmane beschrijft de krachtmeting op boeiende wijze. De zwarte vakbondsmensen zijn zich scherp bewust van hun situatie en bereid offers te brengen, ondanks een enkele

twijfelaar die denkt dat het de wil van Allah moet zijn als de blanken de macht in handen hebben. Maandenlang leven de mensen in de misère, niemand verdient iets en de winkeliers krijgen een verbod opgelegd om te leveren aan de stakers en hun families. Uiteindelijk wordt een grote protestmars naar Dakar gehouden, met spandoeken en leuzen. In het stadion in Dakar volgt dan een massabijeenkomst waarbij besloten wordt tot een algemene staking: de andere vakbonden verklaren zich solidair. Die meeting vindt een triomfantelijk hoogtepunt in de rede die stakingsleider Bakayoko houdt namens de arbeiders en hun gezinnen, na de lange mars die zoveel van het uithoudingsvermogen heeft geëist van de door honger en ondervoeding verzwakte mensen.

Voor de schrijver is dit duidelijk een voorbeeld van het Afrika van de hoop waarin hij zelf gelooft. Hij is zelf een van de stakingsleiders geweest.

Een van de meest bekende Franstalige Afrikaanse schrijfters is Mariama Bâ. In het navoord bij de Nederlandse vertaling van haar bekroonde roman *Een lange brief* zegt ze: 'In alle culturen wordt de vrouw die met eisen voor de dag komt of protesteert met de nek aangekeken. Als een vrouw die zich mondeling uit al een bepaald etiket opgeplakt krijgt, hoe zal dan degene die haar gedachten voor de eeuwigheid durft vast te leggen wel niet bekritiseerd worden? De vrouwen zijn in de Afrikaanse literatuur nog maar nauwelijks vertegenwoordigd. En toch heb-

Sembène Ousmane, Senegalees filmer en romanschrijver (foto: Jan Stegeman)

ben zij zoveel te zeggen en te schrijven!

De jaren zeventig en tachtig

De teneur in de hedendaagse roman lijkt in het algemeen eerder in de richting van de wanhoop en teleurstelling te gaan, zoals blijkt uit veel romans vanaf de jaren zeventig. Ook dan blijft het realisme de boventoon voeren. Belangrijk blijven in deze periode Mongo Beti en Sembène Ousmane.

Geleidelijk heeft zich, naast de sociale roman, een meer psychologische roman ontwikkeld, die in de fase rond de onafhankelijkheidsstrijd maar heel beperkt

ruimte had gekregen, omdat de schrijvers zoveel belang hechtten aan de relaties van personages met hun menselijke omgeving en aan het effect van de kolonisatie op de groep als geheel.

Wat de vorm betreft: de vertelstructuur bleef lange tijd vooral geënt op het voorbeeld van de conventionele westerse roman. Daarvan werd, aanvankelijk met een zekere schuchterheid, steeds meer afstand genomen door aansluiting bij procédés uit de orale verteltraditie.

Portugeestalige romans

In het begin werden ook in de Portugese gebieden (vooral in Angola) veel koloniale romans geschreven. Dergelijke romans gaan over heldhaftige pioniers, hun grote daden en martelaarsrol in onbekende achtergebleven gebieden, waar ze heentrokken om 'de wilde volken te pacificeren'. Tot in de jaren zestig zijn deze thema's niet ongebruikelijk. Een bijzondere koloniale schrijver, door sommige critici als een 'echte' Angolese schrijver beschouwd, is Castro Soromenho (1910-1968), die in Mozambique werd geboren uit Europese ouders en in Angola opgroeide. Aanvankelijk schreef hij exotische verhalen over het tragische lot van 'die arme Afrikaan', waarbij hij niet schroomde woorden als 'barbaars', 'wilden', 'aapachtig', 'zwarte wereld van bijgevoel', 'deerniswekkend ras' e.d.

te hanteren. Wanneer we kijken naar later werk als *Terra morta* (1949, in het Nederlands verschenen in 1982: *Verloren land*) is hij het best te typeren als een 'verlichte koloniale schrijver'. Hij schrijft dan over de raciale en maatschappelijke spanningen in de relaties tussen Afrikanen enerzijds en Portugese handelaren en koloniale ambtenaren anderzijds. Hierin is hij waarschijnlijk het best te vergelijken met René Maran en diens *Batouala*.

*

De Angolese schrijver Luandino Vieira werd in de jaren vijftig actief in het verzet. Hij was zich ervan bewust dat niet alleen politieke maar ook culturele onafhankelijkheid noodzakelijk is voor Angola. Hij is een origineel verteller van vooral realistische verhalen. *A vida verdadeira de Domingos Xavier* is bijvoorbeeld een gevangenisverhaal over martelingen en politieke regressie. Xavier wordt met Gestapomethoden gemarteld omdat men wil dat hij twee kameraden verraadt. Domingo Xavier zwijgt en sterft tenslotte. De scheidslijn zwart-blank komt in dit werk niet voor, wél de tegenstelling recht-onrecht en rijk-arm. Voor Luandino Vieira is een Angolees iemand die leeft en sterft voor Angola, of hij nu zwart is of blank. Al met al is de romanoogst uit Angola, Guinee-Bissau, Mozambique en Kaapverdië nog bijzonder klein.

Romans in het Engels

West-Afrika

De Engelstalige roman heeft in één generatie een spectaculaire ontwikkeling doorgemaakt. Toen in de jaren dertig al Franstalige romans verschenen, hielden de Engelstalige romanciers zich verassend stil en dat is zo gebleven tot ver in de jaren veertig. Pas in de jaren zestig kwam daarin duidelijk verandering. In dit opzicht verschilt deze literatuur van de Franstalige, waarin juist na de onafhankelijkheid de stroom van publikaties tijdelijk stagneerde: men moest zich duidelijk bezinnen op hoe het nu verder moest. De Engelstalige schrijvers hadden dat probleem niet. Zij waren nog maar net begonnen, en niet meer te stuiten in een enthousiaste produktie van poëzie en vooral ook van romans die al gauw in Europa de aandacht trokken.

De antikoloniale thematiek heeft zich in de Westafrikaanse Engelstalige roman nooit zo sterk ontwikkeld als in de Franstalige romans waar dit thema jarenlang zo'n grote rol speelde. De Engelstalige romanciers hebben zich vanaf het begin veel meer gericht op de eigen Westafrikaanse achtergronden en op de postkoloniale situatie. Dat heeft natuurlijk te maken met het tijdstip waarop ze begonnen – de onafhankelijkheid stond al voor de deur – en met de verschillen tussen de Franse en Engelse koloniale cultuurpolitiek.

Het heeft ook te maken met de omstandigheid dat de meesten van hen hun opleiding in Afrika zelf kregen, de Nigerianen vooral aan de universiteit van Ibadan.

Opvallend is de grote en snelle bloei van de Nigeriaanse roman. De oorzaken daarvan zijn moeilijk vast te stellen. Een van

De Nigeriaanse auteur Wole Soyinka kreeg in 1986 de Nobelprijs voor de literatuur. Rechts de auteur die hem bij een receptie t.g.v. de Nobelprijs in Stockholm een fles Oranje-likeur aanbod (foto: Tobbe Gustavsson)

de invloeden op de rijke Nigeriaanse produktie wordt wel gezocht in de Onitsha marktliteratuur, die vanaf 1947 verscheen in de marktstad Onitsha in het Ibo-gebied, waar kleine brochureachtige, gemakkelijk leesbare boekjes in oplagen van duizen-

den exemplaren in boekwinkels en op de markt verkocht werden. Het is literatuur die opkwam in de jaren na de Tweede Wereldoorlog onder invloed van Indiase en westerse moraliserende liefdesverhaaltjes en films. De nadruk in deze voor Afrika nieuwe literatuur lag op de veranderen-de mores in liefde, huwelijk en familie-aangelegenheden. Het individu werd belangrijker dan de groep in de geürbaniseerde samenleving die de achtergrond vormde voor deze literatuur. Vooral jongeren waren intens geïnteresseerd in dergelijke verhalen, waarin invloeden terug te vinden zijn van o.a. Marie Corelli, Rider Haggard of Shakespeare, soms hele citaten die letterlijk zijn overgenomen.

De in het Engels geschreven roman zoals die ruim tien jaar later door Ibo schrijvers werd gelanceerd, kan niet helemaal los gezien worden van de Onitsha marktliteratuur.

Chinua Achebe tussen traditie en verandering

In 1958 verscheen Chinua Achebe's eerste roman *Things Fall Apart* (Ned. vert. *Een wereld valt uiteen*). Naar eigen zeggen schreef hij deze roman om de eurocentrische visie van westerse schrijvers op Afrika te corrigeren. Deze voornamelijk koloniale schrijvers hadden te lang ongestraft gedaan of zij wel wisten wat Afrika was en wie Afrikanen waren. En daar had hij een andere visie op, namelijk van binnen-uit.

Het verhaal speelt zich af in Ibo land, het oostelijk gebied van Nigeria in de tweede helft van de

negentiende eeuw, de periode vlak voor en tijdens de komst van de eerste blanken in dat deel van Afrika. Hoofdthema is de verzwakking van een hechte traditionele samenleving. Dat deze uiteindelijk te gronde gaat, wordt gesymboliseerd in het verval van de held Okonkwo, die in zijn jonge jaren een beroemd worstelaar was.

Voor Afrikaanse Engelstalige auteurs in het algemeen en voor de Nigeriaanse in het bijzonder betekenden Achebe's romans een voorbeeld van harmonieus samenweven van verschillende literaire lijnen tot één hechte Afrikaanse romanstructuur. De hoofdlijnen uit dit weefsel vormen de orale en geschreven Ibo teksten met daarnaast de literatuur in het Engels: de 'Onitsha-invloed' en de westerse Engelstalige roman, waartegen hij zich wat de exotische of koloniale inhoud betreft juist afzette door een nieuwe visie te presenteren op de Afrikaanse 'werkelijkheid'.

Achebe is een van de bekendste Afrikaanse auteurs geworden en gebleven.

Vanaf het eind van de jaren zestig beginnen de Franstalige en Engelstalige romans thematisch gezien meer parallel te lopen: vervreemding, problemen van de grote stad en vooral het afrekenen met de nieuwe regimes die niet in staat blijken de hedendaagse Afrikaanse maatschappij een hoopvollere toekomst te bieden.

Er blijken niet alleen zeer weinig romans door vrouwen gepubliceerd te zijn, maar over die schaarse romans wordt ook nog in hoge mate gezwegen. Een be-

langrijke Nigeriaanse schrijfster is Buchi Emecheta. Haar roman *Double Yoke* is geïnspireerd op haar verblijf als gastdocente aan de universiteit van Calabar in 1981. In deze roman stelt zij de onstuimige veranderingen in de Afrikaanse samenleving openhartig aan de orde. Het gaat over de ervaringen van een jonge studente van de universiteit, Nko, in haar relatie met een student, haar verloofde, die eigenlijk het liefst wil dat zij is zoals zijn moeder. Ze krijgen al gauw problemen met elkaar, want de tijden zijn veranderd. De mythe van de vrouwelijke maagdelijkheid wordt in deze roman op een niet mis te verstane manier van de tafel geveegd. Een aantal mannelijke lezers zou wel eens enige moeite kunnen hebben met dergelijke denkbeelden, omdat de gangbare opvattingen over de vrouw in hun voordeel waren. Deze worden hier van de hand gewezen, bijvoorbeeld dat een vrouw zo maar een hoer genoemd mag worden als ze geen maagd meer zou zijn. Of zeggen dat mannen wél buitenechtelijke kinderen mogen hebben, maar dat dat voor vrouwen een schande is. Emecheta's boeken hebben een boodschap. Ze zijn vlottend en geestig geschreven en vrij eenvoudig van structuur. Een boek als *Double Yoke* – de titel slaat op het dubbele juk dat de vrouwen op hun schouders hebben, namelijk te beantwoorden aan de eisen van de traditie en aan die van de 'moderne tijd' – vormt in zeker opzicht een voortzetting van de Onitsha traditie, in die zin, dat ook hier wijze lessen aan de lezers worden door-

gegeven. In het Westen is zij nu een van de bekendste Afrikaanse auteurs. Vooral *The Joys of Motherhood* en *Second Class Citizen* zijn hier heel populair. Al haar romans krijgen bij verschijning aandacht in de westerse pers. Dat kunnen de meeste Afrikaanse auteurs haar niet nazeggen.

Oost-Afrika

De Engelstalige literatuur ontstond in Oost-Afrika relatief laat, maar er bestaat wel een lange (voor)geschiedenis van geschreven literatuur, vooral in het Swahili. Maar die wordt zoals gezegd in deze tekst buiten beschouwing gelaten.

Ngugi is de belangrijkste vertegenwoordiger van de romanliteratuur in Kenya en hij steekt tot nu toe met kop en schouders uit boven zijn collega's. In zijn *A Grain of Wheat* (Ned. vert. *Slechts een korrel graan*) kijken vier hoofdfiguren terug op hun ervaringen in de oorlog die geleid heeft tot de ophanden zijnde onafhankelijkheid. De herinneringen daaraan beleven ze opnieuw in de vier dagen die aan Uhuru (= onafhankelijkheid) voorafgaan, in december 1963. Een van de hoofdthema's is verraad en de noodzaak boete te doen. Ngugi is vooral geïnteresseerd in het denken en de motivering van zijn personages, die leiden tot de gebeurtenissen zoals ze plaatsvinden. Ontegenzeggelijk is Ngugi Oost-Afrika's belangrijkste en veelzijdigste schrijver. Hij geniet een enorme populariteit in eigen land en internationale bekendheid als toneelschrijver, essayist en romancier. In zijn vaak politiek geïnspireerde werk probeer-

de hij de Uhuru op zijn waarde te toetsen. Na verschillende periodes van gevangenschap verliet Ngugi in de zomer van 1982 Kenya uit angst opnieuw gearresteerd te worden: kort daarna brak een nieuwe golf van arrestaties los.

Centraal- en Zuidelijk Afrika

Voor wat betreft Centraal- en Zuidelijk Afrika is Zimbabwes romanoogst het rijkst. De romans in Zimbabwe hebben over het algemeen een sterk historische en politieke inslag. De Shona romans (over het lokale verzet tegen de Britten) vormen naast de orale vertelvormen ongetwijfeld de basis waarop de romans in het Engels voortbouwden.

Een veelbelovende schrijver is de voorzitter van de Zimbabwe schrijversbond. Chenjerai Hove, wiens debuut *Bones* (1988, Ned. vert. Beenderen) over de onafhankelijkheidsstrijd in 1989 werd bekroond met de prestigieuze Noma-prijs. Ook de jonge schrijfter Tsitsi Dangarembga trok de aandacht met haar eerste roman *Nervous Conditions* (1988), waarvan het hoofdthema de moeizame zoektocht is van het vrouwelijke hoofdpersonage naar de eigen culturele identiteit in de context van de dominante westerse cultuur.

Zuid-Afrika

De periode van 1900 tot 1950 wordt gemarkeerd door pogingen van zwarte schrijvers om een groter eigen publiek te bereiken en de mensen meer inzicht te verschaffen in eigen geschiedenis, cultuur en literatuur. Het feit dat jarenlang de meeste

Zuidafrikaanse teksten in kranten en tijdschriften verschenen, had mede tot gevolg dat de nadruk dikwijls meer lag op algemene dan op persoonlijke aangelegenheden. Zo ontstond een hechte relatie tussen journalistiek, politiek en literatuur.

Naast het thema van de komst naar de stad zijn er veel romans en verhalen (naast poëzie uiteraard) die gaan over ervaringen van personages die geboren en getogen zijn in de stad. Het is een feit dat de stads-literatuur domineert in Zuid-Afrika. Meestal overheersen sterk autobiografisch bepaalde ervaringen en decors: krottenwijken, de kroegen, de willekeur van wie de macht heeft, gedwongen verhuizing uit plotseling blank verklaarde woongebieden.

De productie van romans en andere genres werd geremd door problemen van ballingschap, gevangenschap, censuur en ongetwijfeld ook zelfcensuur. De 'Censorship'-wet van 1963 werd enkele jaren later gevolgd door het verbod (de banning order) op de beste Zuidafrikaanse schrijvers van het moment, onder wie Mphahlele, La Guma, Modisane, Nkosi, Matshikisa en Can Themba. In Zuid-Afrika zelf verscheen jarenlang geen enkele roman van de hand van een zwarte schrijver. Een van de ballingen was Alex La Guma. Hij overleed in ballingschap in 1985. Door zijn activiteiten in de verzetsorganisatie ANC kwam hij in conflict met de overheid. La Guma slaagt er goed in de sfeer in een stadswijk als District Six in Kaapstad te beschrijven, waar de gebeurtenissen van *A Walk in*

the Night zich afspelen. Als een echte realist roept La Guma aan de hand van kleine concrete details de sfeer op van de onmenselijkheid die deze samenleving kenmerkt in een tijd waarin de Apartheid het hele leven in Zuid-Afrika bepaalt.

Nu er tekenen van verandering zijn wordt de controverse tussen wie bleven en wie gingen steeds duidelijker. Wie weggegaan is, neemt meer afstand en ziet wat de literatuur betreft grotere verbanden en gaat daardoor anders oordelen over wat 'thuis' gebeurt. Volgens Nkosi slaagt de hedendaagse Zuidafrikaanse literatuur er onvoldoende in de werkelijkheid driedimensionaal tot uitdrukking te brengen. Sipho Sepamla, die in Zuid-Afrika woont, is het daarmee volstrekt oneens: 'Hoe kan hij zeggen dat wij onze gevoelens niet goed

verwoorden. We zijn al lang het platte proteststadium voorbij. Niet alleen wat de diepgang van het werk betreft, maar ook in de vorm. (...) Het is toch duidelijk dat er zowel inhoudelijk als vormtechnisch het nodige veranderd is na de jaren vijftig en zestig.' Van binnenuit en van buitenaf wordt er kennelijk anders naar dezelfde literatuur gekeken.

Dat geldt natuurlijk ook voor ons. Kennis van andere literatuur en andere culturen dan de onze zet onze eigen literatuur en cultuur in een nieuw licht. In een tijd waarin de wereld zo klein wordt, is dat geen luxe. Immers, in de woorden van Aimé Césaire, 'het werk van de mens is nog maar net begonnen en geen enkele cultuur bezit het monopolie van de schoonheid, de intelligentie, de kracht.'

Literatuur

Schipper, Mineke, *Afrikaanse letterkunde. Tradities, genres, auteurs en ontwikkelingen in de literatuur van Afrika ten zuiden van de Sahara*. Baarn, Ambo, 1990. In dat boek is ook een uitvoerige bibliografie opgenomen waarin verwijzingen staan voor wie meer wil lezen. Veel van de erin genoemde boeken en tijdschriften over Afrikaanse literatuur zijn in Nederland aanwezig in de bibliotheek van het Afrika-Studiecentrum in Leiden, of in de bibliotheek van het Koninklijk Instituut voor de Tropen in Amsterdam.

